

Nauky o hláskách

5 Rozdělení hlásek

5.1 Vokály (samohlásky)

Mají povahu tónů, artikulační orgány nevytváří výdechovému proudu překážku. Rozdíly mezi nimi jsou dány různým místem artikulace, tj. různým místem polohy jazyka při jejich tvoření (rozlišujeme polohu jazyka horizontální a vertikální).

České samohlásky tvoří tzv. **český samohláskový trojúhelník**

přední střední zadní

vysoké U I středové O E nízké A

Pozn.: Dlouhé vokály se liší od krátkých délkou trvání i místem artikulace, např. Á je nižší než A, ostatní dlouhé jsou vyšší než jejich krátké protějšky.

Pozn.: Průměrná frekvence výskytu vokálů v souvislé řeči je 41,3 %, jednotlivě v %: E-9,8%, O-7%, A-6,7%, I-6%, Í-4%, U-2,8%, Á-2,4%, É-2,25%, Ú-0,6%, Ó-0,5%, OU -0,9%, %.

Pozn.: Diftongy (dvojhlásky) - ve slovech domácího původu se vyskytuje pouze OU, v citoslovcích a slovech přejatých EU, AU. Jsou sestupné (první část je nositelem slabičnosti, druhá se k ní přiklání).

5.2 Konsonanty (souhlásky)

Mluvidla vytvářejí výdechovému proudu překážku. Rozdělují se dle různých hledisek.

Rozdělení podle místa artikulace

- Retné: obouretné /bilabiály/ P,B,M, retozubné /labiodentály/ F,V
- Zubodásňové: zubné/dentály, prealveoláry/: T,D,N,S,Z,C, - R,L, dásňové/alveoláry, postalveoláry/: Š,Ž,Č
- Předopatrové/palatály/: Ť,Ď,Ň,J
- Zadopatrové/veláry/: K,G,CH
- Hrtanové/laryngály/: H, ráz

Rozdělení podle způsobu artikulace

- Závěrové/okluzivy/: P,B,T,D,Ť,Ď,K,G
- Polozávěrové/semiokluzivy, afrikáty/, artikulace začíná závěrem a přechází v úžinu: C,Č
- Úžinové /konstruktivy, spiranty/: F,V,S,Z,Š,Ž,J,CH,H
- Kmitavé/vibranty/, v průběhu artikulace se úžina kmitáním jazyka zvětšuje a zmenš.: R,Ř
- Bokové/laterály/, artikulační přepážka jazykem je neúplná s postranní úžinou: L

Rozdělení podle účasti hlasivek

- Znělé/sonorní/, hlasivky kmitají: B,D,Ď,G,Z,ŽH, -V,L,R,M,N,Ň,J
- Neznělé/nesonorní/, hlasivky se tvoření neúčastní: P,T,Ť,K,S,Š,C,Č,F,CH

Rozdělení podle účasti dutiny nosní a ústní

- a) Nosové/nazály/: M,N,Ň, obě dutiny
- b) Ústní /orály/: tvoření všech ostatních konsonantů se účastní jen ústní dutina

Pozn.: C,Č mají znělý protějšek DZ, DŽ (léčba, leckdo...)

Pozn.: Poziční varianta znělého Ř (řeka, dřevo) je neznělé Ř (tři, keř)

Pozn.: Před velárami se místo artiklace N mění na zadopatrové N (panenka, tango, banka)

Pozn.: M,N,L,R,J jsou nepárové, znělé, ostatní konsonanty jsou párové, ale CH se tvoří jinde než H

Pozn.: Ortofonie vymezuje zásady správného tvoření a správné výslovnosti hlásek, ortoepie vytváří soubor norem, kterými se řídí zvuková podoba mluvených projevů. Výslovnost se kodifikuje.

6 Změny hlásek při spojování v souvislé řeči

Hlavní zásady:

- Znělá párová hláska se na konci slova vždy mění v párovou neznělou (hrad [hrat], srub [srup])
- Ve skupině párových souhlásek uvnitř slov nebo na rozhraní předložky a slova dochází k asimilaci (spodobě) znělosti, tj. celá skupina je buď znělá nebo neznělá – podle zadní souhlásky = asimilace regresivní (zkouška, nehty, pod stolem, z Prčic atd.)
- Pozn.: Progresivní asimilace bývá jen zřídka – např. skupina SH má neznělou výslovnost (shoda [schoda], na shledanou [nashledanou]), ale uznává se i moravská výslovnost zh[nazhledanou].
- Konsonant V asimilaci podléhá, ale nezpůsobuje ji (např. vtip[ftip] x- tvar [tvar]), rozlišujeme tedy svedl x zvedl.
- Na začátku slova začínajícího samohláskou se vyskytuje ráz. Působí jako neznělá souhláska, tj. mění předcházející souhlásku v neznělou [f únoru].
- Ve skupinách D,T+Ň jsou možné obě výslovnosti [vodník] i [vodňík], [špatně] i [špaťně], pouze v zakončení předpony jen nezměněná podoba [odnímat].
- Skupina dvou stejných souhlásek, v témže slově se vyslovuje jako jediná, ale kde rozlišuje význam, je lépe vyslovit obě (např. nejjasnější x nejasnější, raci x racci, cenný [cenný], vyšší [vyší]).
- Ve skupinách D,T+S,Z,Š,Ž,C,Č splývá výslovnost v C,Č,DZ,DŽ (např. dětský [děckí], podzim [dz], dcera [cera], zrádce [zráce]), většinou se ale hodnotí jako přípustná pro méně oficiální styk. Nesmí splývat na hranici předpony nebo předložky a slova (před školou, pod čepicí)
- Pozn.: V nekultivované výslovnosti se objevují další změny nebo vypouštění hlásek [přídu, japko, řeben, řbitov, vlasní].

7 Grafická stránka jazyka

Jednotkami psaného jazyka/grafémy se zabývá grafémika. Čeština užívá písma latinky, obohacuje ji diakritickými znaménky.

Vyskytuje se ve dvou formách- majuskulích/VELKÉ PÍSMO/- psáno do dvou linek, minuskulích /malé písmo/- psáno do čtyř linek.

Základem tištěného písma je tzv. unciála (zakulacená a rozšířená forma původní hranaté unciály), základní řez je stojatý.

V písmu psaném se písmena spojují, typický je sklon asi 75° doprava.

Je zde velký prostor pro individualitu (psychologií písma se zabývá grafologie).

Dochází k deformaci písmen (má na ni vliv častost písmene v textu, místo výskytu, následnost, rychlost psaní aj.)

Čeština má 42 písmen (37 domácích a 5 cizích):

AÁBCCĎDĚĚĚHCHIIJKLNMNŇOÓPRŘSŠTŤUÚŮVYÝZŽ FGQXW

Základním typem, tj.bez diakritických znamének je 23 domácích., 5cizích

Pozn.: Diakritická/rozlišovací znaménka jsou čárka (´), háček (ˇ), tečka (.), apostrof (d',ř')

Pozn.: Existují i jiné abecedy (např. řecká (alfabeta), azbuka...).

Pozn.: Psané jednotky jsou i číslice: arabské (0-9), římské (I/jednotka/, V/pětka/, X/desítka/, L/padesátka/, C/sto/, D/pět set/, M/tisíc/. Ostatní čísla se tvoří kombinací těchto znaků, ostatní matematické značky.

7.1 Zvláštní prostředky psaného jazyka

Jsou to např.velká počáteční písmena, interpunkční znaménka, mezera mezi slovy (na horu x nahoru).

Pozn.: Interpunkční/členicí znaménka jsou čárka (,), tečka (.), středník (;), otazník (?), vykřičník (!), uvozovky („“), pomlčka (-)

Literatura:

VYKOUKALOVÁ, V. 2014. *FLS stručně (studijní texty k úvodu do češtiny, naukám o hláskách, lexikologii a slovtvorbě)*. Liberec: TUL. Vyd. 2. ISBN 978-80-7494-172-6.